

מפא"י, מפ"ם והקמת ממשלת ישראל הראשונה, 1949

זאב צחור

במארכ 1949 הוקמה ממשלת ישראל הראשונה, בראשות דוד בן-גוריון. היתה זו קואליציה בין מפא"י, המפלגה הגדולה והדומיננטית, לבין הדתיים, הפרוגרסיבים והספרדים.¹ מפ"ם, שהיתה המפלגה השנייה בגודלה, לא הצטרפה לממשלה והפכה למפלגת אופוזיציה רדיקלית. במחקר שפורסם למעלה מ-40 שנה אחר-כך, העריך פרופ' אלקנה מרגלית כי אילו השתתפה מפ"ם באותה ממשלה, היו פניה של החברה הישראלית היום שונים לחלוטין.² הערכה רטרואקטיבית זו רווחה גם בין אלו שהיו שותפים למשא ומתן על הקמת הממשלה הראשונה. ב-1984 השקיף יעקב חזן, ממנהיגי מפ"ם, על אותם מהלכים רחוקים שהוא נטל בהם חלק פעיל. במבט לאחור של מנהיג מפוכח הוא הצביע על נקודת ההכרעה שהותירה את מפ"ם מחוץ לממשלה ואמר שבה 'נורע זרע הפורענות'. כמוהו סבר גם דוד הכהן, מפעילי מפא"י.³ ההתייחסות לחשיבות המכרעת של הרכב הקואליציה בממשלה הראשונה איננה חקמה שלאחר מעשה. עוד קודם להקמת הממשלה הראשונה קבע בן-גוריון, העתיד לעמוד בראשה, שזו תהיה הממשלה שתעצב את דמותה של מדינת ישראל ותחרוץ את גורלה לדורות.⁴ נציגי המפלגות שנטלו חלק במשא ומתן וכן העיתונות, שליוותה את הדיונים שקדמו להקמת הקואליציה, ביטאו גם הם, בזמן ההתרחשות עצמה, ערנות רבה למשמעות ההיסטורית של הרכב הממשלה והותירו בידינו עדויות רבות המאפשרות מעקב אחר התפתחות המהלכים. לימים, ותוצאות מעשיהם לנגד עיניהם, הם הוסיפו עדות מאוחרת וניתוח.⁵

1. על הדומיננטיות של מפא"י ראה: ד' הורוביץ ומ' ליסק, מצוקות באוטופיה, תל-אביב 1990, עמ' 212 ואילך. מחקרים על המבנה הפוליטי של ישראל בשנותיה הראשונות, שם, עמ' 378, הערה 55.
2. א' מרגלית, 'האידיאולוגיה החברתית-כלכלית של מפ"ם 1948-1954', בתוך: א' מרגלית (עורך), השמאל המאוחד, גבעת חביבה 1991, עמ' 217-218.
3. יעקב חזן במכתב לישראל רינג מיום 8.1.1984. ארכיון השומר-הצעיר, גבעת חביבה, 19.10.1981, שם.
4. בן-גוריון, שדר בקול ישראל, 29.1.1949, מצוטט בתוך: ד' בן-גוריון, חזון ודרך, א, תל-אביב 1951, עמ' 49-53.
5. לרשות החוקר עומד חומר רב. לצורך הדיון שלפנינו החומר העיקרי הוא תיקי הקואליציה 1949 שבארכיון המכון למורשת בן-גוריון [להלן: תיק קואליציה, אב"ג]. יומן בן-גוריון

מפא"י, מפ"ם והקמת ממשלת ישראל הראשונה

והנה, למרות השפע הרב של המסמכים וההתייחסויות, התמונה המצטיירת בהיסטוריוגרפיה איננה ברורה. ההסבר להכרעה שגרמה להקמת הקואליציה שבמרכזה מפא"י-דתיים ולמיקומה של מפ"ם באופוזיציה מתמצה בשתי הנחות עיקריות: לפי האחת מפ"ם היתה לכודה בעמדות פרו-סובייטיות שמנעו ממנה מלכתחילה להשתתף בממשלה שמגמתה היתה פרו-מערבית. לפי ההנחה השנייה לבן-גוריון לא היה עניין בצירופה של מפלגה דומיננטית לקואליציה הנוחה שבנה לעצמו. הנחות אלו הטביעו בעלי הדבר זמן-מה לאחר שהוקמה הממשלה ובעיצומו של משבר עמוק בין מפא"י למפ"ם, שהפך לאיבה.⁶ גם שנים רבות אחר-כך, כאשר השקיפו גיבורי העלילה על עברם, הם דבקו בגרסה הפוליטית שרקמו בעיצומו של הוויכוח והמשיכו להטיח, איש איש לפי מחנהו ולפי דגלו, את ההאשמות שרווחו מאז, זה לעבר מחנה יריבו ההיסטורי.⁷ המחקר המאוחר, העוסק בסוגיה זו אגב דיון בנושאים אחרים, קיבל את הקביעות הללו שהנחילו אותן בעלי הדבר.⁸ הדיון שלהלן מבקש לבדוק האם אכן עמדותיה הפרו-סובייטיות של מפ"ם היו גורם לאי-הצטרפותה לממשלה, האם תוצאת המשא ומתן היתה פרי כוונה מוקדמת של בן-גוריון לגבש ברית נוחה עם הדתיים, או שמא הסיבה נעוצה בדינמיקה הפנימית של המשא ומתן הקואליציוני.

* * *

המחלוקות וההתפלגויות בתנועת הפועלים בארץ ימיהם כימי התנועה. דב סדן, 'מתבונן משתתף', כותב בספרו מריבי בית שהמתח בין הכמיהה לאיחוד מפלגתי והתביעה לשמור על ייחוד קבוצתי היה 'כחזיון חורו' מרכזי בתולדותיה.⁹ הקונפליקטים הפנימיים נבעו מן השאיפה הדיאלקטית להקים בארץ חברת מופת המיועדת להמוני העם היהודי. הנפת שני דגלים בעת ובעונה אחת - דגל האוונגרד

6. (למרות שיומן בן-גוריון מאותה תקופה פורסם בשלושת כרכי יומן מלחמה, עיקר הרישומים הנוגעים לדיונו הושמטו. ההפניות הן ליומן על-פי תעתיקו בארכיון בן-גוריון שבקריית שדה-בוקר. להלן: יומן בן-גוריון). פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפ"ם, אש"צ 66.90 (1) [להלן: הוועדה הפוליטית מפ"ם, אש"צ]. תיעוד בעל-פה בנושא זה באב"ג.
7. בן-גוריון, במכתב לצבי בן חורין מיום 5.10.1954: 'מאז מלחמת הקוממיות ... התנכר השומר הצעיר למדינה ולממשלתה ... חיבל בה חבלה איומה ... תקע פגיון בגבה ...', אב"ג, מכתבים 1954; יצחק טבנקין, ממנהיגי מפ"ם, ביום עיון לפעילי הקיבוץ המאוחד ביגור, נובמבר 1952: 'נדחינו בתוכנית מחשבת של בן-גוריון'.
8. דברי יצחק בן-אהרון בספרו של ד' שביט, שיחות עם בן-אהרון, תל-אביב 1984, עמ' 59; בן-גוריון בשיחה עם יערי וחזן במלון גלי כנרת בטבריה, 'חזן, המחנך והמדינאי', בשער, 116 (1974).
9. א' צור, 'בין איחוד לפילוג: מפ"ם וחסידותיה', בתוך: א' מרגלית (עורך), השמאל המאוחד, עמ' 95; אייל כפכפי, אמת או אמונה, ירושלים 1992, עמ' 114 ואילך; ש' פז, 'בין אידיאולוגיה לפרגמטיזם: תפיסותיה ועמדותיה המדיניות והבטחוניות של מפ"ם 1948-1954', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1994, עמ' 53 ואילך.
9. ד' סדן, מריבי בית: עם, חברה, פלוגות, תל-אביב 1974, עמ' 163; ז' צחור, 'תנועת הפועלים בארץ ישראל בין ייחוד לאיחוד', עבודת מוסמך, ירושלים 1977.

המהפכני בצד דגל הלאומיות הציונית - הולידה שורה של משברים. הנודע שבהם הוא התפרקות גדוד העבודה ב־1927 וירידת קבוצה מחבריו לברית-המועצות.¹⁰ באותה שנה נוסדו שתי תנועות קיבוציות, הקיבוץ המאוחד והקיבוץ הארצי של השומר-הצעיר, שביקשו להדגיש את דגל האוונגרד. ב־1930 קמה מפא"י, במתכונת של מפלגת המונים. מפא"י לא התכחשה לסוציאליזם ולאתוס החלוצי, אבל היא ביקשה להעתיק את הדגש אל דגל הלאומיות הציונית, על־פי הסיסמה שהטביע בן־גוריון - 'ממעמד לעם'.

תחילה פעל הקיבוץ המאוחד בתוך מפא"י. הקיבוץ הארצי, אם כי לא הצטרף למפא"י, לא הקים מפלגה נפרדת. אולם למן ראשית שנות השלושים ניבעו מחלוקות בין התנועות הקיבוציות לבין המפלגה, שהפכו לוויכוח מר. כבר אז גלש הוויכוח מתחום האידיאולוגיה להטחות אשמה קבוצתיות ולעלבונות אישיים. כרוז שפרסם אחד מקיבוצי השומר-הצעיר ב־1931 נשא את הכותרת 'מפא"י הבוגדת'.¹¹ ברל כצנלסון האשים את מנהיגי התנועות הקיבוציות ואת פעיליהן בהתחסדות ובצביעות.¹² המרירות שהלכה והתעצמה הפכה לחשדנות הדדית, שבאה לידי ביטוי בוטה בתקופות משבר. עם זאת, כאשר נרגעו הרוחות שבו הכל ונוכרו שההסכמה בנושאים העקרוניים והאידיאולוגיים גדולה מאי-ההסכמה בנושאים הארגוניים ובדגשים הפוליטיים. בשלבי הרגיעה חזרו מנהיגי התנועות ונפגשו, וקיימו שיחות שנועדו להביא לאיחוד. לאורך שנות העשרים והשלושים נעה תנועת הפועלים בין המגעים לבין העמקת הקרע. בתוך כך הצטבר מטען כבד של חשבון וזיכרון.

בפגישה בין מאיר יערי לבן־גוריון, שנערכה בעת הקונגרס הציוני הי"ז בבאזל, תהו השניים על הפער שבין ההסכמה ביניהם בנושאים החשובים באמת לבין עומק היריבות המצטברת. בן־גוריון אמר לו שטיבה של יריבות מילולית שפוחה גדול מהשותפות בדרך ובחיים. סופה של השיחה היה אופייני: בן־גוריון תבע מהשומר-הצעיר להצטרף למפא"י ולהיות חלק ממנה, ואילו יערי תבע ממפא"י להכיר באוטונומיה של השומר-הצעיר ולהסתפק בשיתוף פעולה מתואם מראש. וכך, למרות הנימה האינטימית של השיחה וביטויי הקרבה היא הסתיימה במחלוקת עמוקה.¹³

זמן־מה אחר־כך שב בן־גוריון וניסה לבדוק מחדש אפשרות לצרף את השומר-הצעיר למפלגתו. חזן ויערי העמידו לפניו שלושה תנאים: האחד - רדיקליזם מעמדי, השני - זכות לחופש הצבעה בנושאים בעלי משמעות אידיאולוגית, והשלישי - המשך קיומם של עיתוני התנועה. בן־גוריון חשש שתנאים אלו יהוו תקדים שיתבעו גם גופים נוספים בתוך מפא"י; הוא היה ער להתגבשותו של הקיבוץ המאוחד כגוף אוטונומי במפלגה, והיה מקום להניח שמתן חופש פעולה לשומר-הצעיר יחולל תהליך

10. אניטה שפירא, 'החלום ושברו - התפתחותו הפוליטית של גדוד העבודה', בדרך, ב (1968), ד (1969).

11. הכרוז פורסם בנובמבר 1931 בידי קיבוץ בנימינה של השומר-הצעיר. דיון עליו בוועד-הפועל של הקיבוץ הארצי, 30.11.1931. אש"צ 1.10.5 (5).

12. אניטה שפירא, ברל, ב, תל־אביב 1980, עמ' 460-464.

13. מ' יערי, דו"ח בכתב יד, יולי 1931, אש"צ 1.10.5 (5).

מפא"י, מפ"ם והקמת ממשלת ישראל הראשונה

העתיד לפצל את מפא"י לסיעות; מכאן התנגדותו התקיפה לכל ויתור בתחום ההתארגנות הנפרדת. התנגדות זו היא שחרצה את גורל המשא ומתן. בעקבות כשלון השיחות יצאה מפא"י למאבק פומבי וחרוף נגד השומר-הצעיר, במגמה לפגוע ביוקרתו הרבה, בעיקר בפולין.¹⁴ שוב העמיק הקרע, שני הצדדים מיהרו לפרסם מאמרי השמצה ובהם האשימו זה את זה בהסתה ובבגידה במעמד הפועלים.¹⁵ וכך, כמו בטקס פולחני, מדי תקופה נוקט משהו ז'מה ומציע איחוד, מתנהלים מגעים, מוקמות ועדות ולפעמים מגיעים לסף חתימת הסכם איחוד. ושוב, כמו על-פי תפקידים שחולקו מראש, כל צד מעלה את נימוקיו המוכרים היטב ונסיון איחוד נוסף מתמוטט ברעש גדול החוזר וגורר בעקבותיו שורה של מאמרי השמצה הדדיים.¹⁶ הטקס הפולחני הזה הסתיים במחצית שנות הארבעים. פרישת סיעה ב' והקיבוץ המאוחד ממפא"י ב-1944 והקמת התנועה לאחדות-העבודה הרחיקו מאוד את האפשרות לצרף את השומר-הצעיר למפא"י. ואמנם, הקואליציה שהקים בן-גוריון לאחר הקונגרס הציוני הכ"ב ב-1946 הותירה את השומר-הצעיר ואת התנועה לאחדות-העבודה בחוץ. על רקע שותפות זו באופוזיציה התאחדו שתי הקבוצות והקימו בינואר 1948 את מפ"ם - מפלגת הפועלים המאוחדת. מפ"ם, שאליה חברו פועלי-ציון-שמאל ואישים נודעים כמו משה סנה ויצחק שדה, מיקמה את עצמה כמפלגה שפניה נשואות אל השלטון, כאלטרנטיבה למפא"י. עם זאת, בתקופה הקריטית של מלחמת העצמאות היתה מפ"ם שותפה פעילה בממשלה הזמנית בראשותו של בן-גוריון.

* * *

הבחירות לכנסת הראשונה התקיימו ב-25 בינואר 1949. למרות שזה שלושה שבועות שררה הפסקת-אש, מלחמת העצמאות עדיין לא הסתיימה. ההכרעה על בחירות ראשונות תוך כדי מלחמה נראית נועזת, ואכן התאריך שנקבע היה גמיש והותנה בקיום הפסקת-אש. כמה מעקרונות שיטת הבחירות נקבעו סופית רק בשבוע בו הן התקיימו.¹⁷ תנאי הארגון היו מסובכים ביותר; כרבע מבעלי זכות הבחירה היו מגויסים, חלקם בחזית; בשנה שלפני הבחירות עלו לארץ כ-130 אלף איש, מהם 30 אלף בחודש שקדם לבחירות. העולים היוו למעלה מרבע מכלל בעלי זכות הבחירה. רובם לא ידעו עברית ולא היתה להם כתובת קבועה.

ההחלטה לא התחשב בקשיים נבעה מההנחה שבכל מקרה, גם אם יידחו הבחירות, הקשיים הארגוניים לא יפחתו. אדרבא, על רקע הציפייה לעלייה המונית העומדת בפתח, ברור היה שהם יגברו. אפשר להעריך שהציפייה לעולים רבים, שיש בכוחם

14. וראה דיווחו של יעקב חזן על המגעים עם בן-גוריון, פרוטוקול הוועד-הפועל של הקיבוץ הארצי, אש"צ 1.10.5 (9).

15. דיון בוועד-הפועל של הקיבוץ הארצי מיום 26.3.1933, שם 1.10.5 (10).

16. לדוגמה: דו"ח ישיבות ועדות השומר-הצעיר ומפא"י בדבר איחוד, 31.3.37. שם 1.5.95 (3).

17. יומן בן-גוריון, 19.1.1949, אב"ג.

לשנות לחלוטין את המבנה המפלגתי של היישוב, היתה תמריץ להקדים את הבחירות ככל שניתן, ולצרכן כל עוד משקלם האלקטורלי של הוותיקים דומיננטי. בן-גוריון אמנם לא הביע בפומבי חשש מפני הטיית הכיוון הפוליטי על-ידי העולים החדשים, אולם ארבעה ימים לפני הבחירות הוא העלה בינו לבינו את האפשרות שהעולים עלולים לחולל דינמיקה מהירה של שינוי שאין לחזות את מהלכו. ביומנו הוא כתב שהבחירות נועדו להקים ממשלה שיהיה עליה לענות בבת-אחת על סבך של שאלות חמורות כאלה – עיצוב פרצופה של המדינה, קביעת גבולותיה, חריצת גורל המלחמה והשלום, בנין צבא וקליטת עלייה גדולה, סידור יחסים עם שכנים...¹⁸ ההערכה שבכל אחד מהחודשים הקרובים צפויה עלייה השווה לארבעה מנדטים בכנסת היתה מן הסתם גורם מדרבן לקיים את הבחירות מיד, עוד בטרם הסתיימה המלחמה.

למרות שמדובר בבחירות ראשונות במדינה, ולמרות חשיבותן לעיצוב פרצופה של המדינה, הבחירות כשלעצמן לא היוו חידוש מהפכני. מבחינה ארגונית הן היו המשך לסדרה ארוכה של בחירות, שנערכו ברצף, קרוב לשלושים שנה. בשנים אלו התקיימו 12 מערכות בחירות לאסיפות הנבחרים ולקונגרסים הציוניים; כן נערכו בחירות להסתדרות הכללית ולעיריות. הבחירות היו בדרך-כלל יחסיות, שוות וחשאיות; הרשימות המתמודדות על קולות הבוחרים היו בחלקן הגדול אותן רשימות ותיקות ומוכרות. לאורך שנות המנדט נשמרה יציבות בשיטת הבחירות, בהתפלגות בין הרשימות השונות וגם בתוצאות הבחירות.¹⁹

היציבות המפתיעה, שנשמרה לאורך תקופת המנדט למרות השינויים שחלו ביישוב, לא יכלה ללמד על הצפוי בבחירות לכנסת הראשונה. הבחירות הכלליות האחרונות לאסיפת הנבחרים התקיימו ב-1944. מספר בעלי זכות הבחירה היה אז כ-300 אלף. אלא ששלושה גורמים פוליטיים חשובים החרומו אותן: הציונים הכלליים, הרוויזיוניסטים ומפלגת הספרדים (למעשה הרוויזיוניסטים והספרדים לא השתתפו בבחירות למן ראשית שנות השלושים). כיוון שמספר המצביעים אז היה כ-200 אלף ואילו בעלי זכות הבחירה עתה היה למעלה מ-500 אלף, נמצא שלגבי רוב המצביעים לא היו נתונים המאפשרים הערכה מוקדמת, המבוססת על הצבעות קודמות. כיוון שלא התקיימו סקרי דעת קהל, ההערכות השונות שרווחו בעיתונם ובמפלגות לא היו אלא ניחוש.²⁰

הקושי בהערכה מוקדמת נבע לא רק בשל התווספות מספר גדול של מצביעים, אלא בעיקר בשל התהפוכות הדרמטיות שהתחוללו בארץ מאז הבחירות הקודמות. המאבק על הקמת המדינה, מלחמת העצמאות ושאלת סיומה, קליטת העלייה וכן, כמובן, המצב הכלכלי והחברתי במדינה החדשה העלו לסדר היום הציבורי סוגיות חדשות, ונראה היה שטמון בהן פוטנציאל לשינוי מגמות אידיאולוגיות ודפוסי

18. שם, 21.1.1949.

19. ש"נ איזנשטדט, החברה הישראלית, ירושלים 1973, עמ' 243 ואילך; א' אריאן, פוליטיקה ומשטר בישראל, תל-אביב 1985, עמ' 114.

20. ג' וימן, 'הסיקור של סקרי בחירות בעיתונות הישראלית', מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים, 20-19 (1982), עמ' 132-143.

מפא"י, מפ"ם והקמת ממשלת ישראל הראשונה

הצבעה. על רקע השינויים הגדולים הציגו עצמן שלוש מתוך המפלגות - מפא"י, מפ"ם וחרות - כמועמדות להנהיג את המדינה.

* * *

בשל המלחמה ואירועיה וההתרעה הקצרה שבין ההחלטה לקיים בחירות לבין עריכתן, הזמן שנותר למסע בחירות היה קצר מאוד. למעשה התנהלה התעמולה המסודרת רק למן ה-7 בינואר 1949, היום שבו הסתיימו קרבות 'מבצע חורב'. את התקופה הזו, של פחות משלושה שבועות, ניצלו המפלגות באינטנסיביות רבה. תעמולת הבחירות התרכזה בשלושה ערוצים עיקריים: האחד - מודעות גדולות שהודבקו בחוצות. רחובות הערים מלאו כרזות שכיסו כל פיסת מקום. רוב המודעות כללו את אותיות המפלגות שביקשו לבטא נוכחות מסיבית ברחוב. הערוץ השני היה מאמרים בעיתונות המפלגתית המפותחת. כמעט לכל אחת מהמפלגות שהתייצבו לבחירות היה כתב-עת משלה ובו פורסמו מאמרים פרוגרמטיים ועקרונות אידיאולוגיים ופוליטיים. אלא שערוץ זה היה מוגבל לקוראים שהיו ממילא אוהדי המפלגה.

הערוץ השלישי, שהיה החשוב והאפקטיבי ביותר, היו עצרות העם. עיתוני התקופה מדווחים על עצרות המונים בכל ערי הארץ. הפופולריים שבין הנואמים - כמו מנחם בגין, משה סנה ובן-גוריון - משכו אלפים רבים. הם יכלו להרשות לעצמם להתעלם מהחורף, שהיה בעיצומו, ולכנס את העצרת בחוף. ההמונים לא נרתעו מהקור ומהגשם ובאו לשמוע ולראות את מנהיגיהם הנערצים. ההצלחה לא היתה רק נחלתם של האוראטורים הנודעים; גם נואמים כבדי לשון כמו מאיר יערי או יצחק טבנקין סחפו אלפים. הצלחה מיוחדת היתה למנהיגים פוליטיים שהיו עדיין במדים. בין הפעילים בתעמולת הבחירות היו האלופים יצחק שדה ויגאל אלון ממפ"ם, וסגני האלופים משה דיין ואסף שמחוני, שהופיעו ברשימת מפא"י לכנסת.

עד מהרה הסתבר שהנושא המסעיר ביותר בבחירות איננו מה יהיו פני המדינה בעתיד, אלא זכרון מאבקי העבר. השאלה שעמדה במרכז התעמולה של שלוש המפלגות שנאבקו על ההנהגה היתה מי הקים את המדינה. מפא"י הצביעה על עצם הקמת המדינה כפרי תבונת ההנהגה הקיימת. היא הציעה את הניסיון הפוליטי שצברה, את כשרון הפעולה של מנהיגיה, את השילוב של החזון והפשרה, את יכולת ההידברות עם הציבור שמחוץ לתנועת הפועלים, ומעל לכל - את מנהיגותו של בן-גוריון.

תנועת החרות, שהוקמה זה עתה בידי יוצאי האצ"ל הציגה את לוחמיה כמי שגירשו את הבריטים מהארץ והבליטה את הילת הגבורה שלהם. בנוסף לכך אימצה המפלגה החדשה עקרונות אידיאולוגיים ליברליים: חירות הפרט, זומה חופשית, משק פלורליסטי. למרות הדגש על העבר היא הציעה להפריד בין מה שהיה למה שמתהווה: קמה מדינה חדשה והיא זקוקה להנהגה חדשה, שתטביע ערכי ממשל חדשים. מנחם בגין, שזה עתה נחשף לציבור, התגלה כנואם מחונן, היודע להידבר עם מאזיניו הרבים.

מפ"ם הביאה עמה לבוחרים יוקרה רבה. היא כללה בתוכה את שתי התנועות

הקיבוציות הגדולות ויכלה להצביע על עצמה כעל מגשימת האתוס החלוצי וההתיישבות שקבעה את גבולות הארץ. בשורותיה נמנו רבים מבין הסופרים והמשוררים הבולטים, שנחשבו למבטאי הרוח החדשה של הדור הצעיר הילידי, הצבר הישראלי. בין מנהיגיה נמנו מפקדי הצבא, שהובילו אותו זה עתה לניצחון במלחמה. המפלגה נחשבה לביתו הפוליטי של הפלמ"ח, שהפך בעצם אותם ימים למיתוס.

המאבק בין שלוש המפלגות היה ארסי. בגין, שכונה את הממשלה הזמנית בראשות מפא"י בשם 'ממשלת יודנראט', הודיע שלמחרת נצחונו בבחירות הוא יעמיד את בן-גוריון לדין על פשעיו.²¹ מפא"י הגדירה את חרות כמפלגה פשיסטית המבקשת לקעקע את הדמוקרטיה, בגין הוכתר בכינויים האמורים להזכיר את דמותם של מנהיגי מדינות הציר. מפ"ם הצטרפה לקביעותיה של מפא"י ביחס לדמותה הפשיסטית של תנועת החרות, אבל הסכימה עם חרות שמפא"י מסוכנת לא פחות בהיותה אופורטוניסטית, נוטה לתבוסתנות ובעלת הנהגה שתדלנית, נוסח הגולה. מפא"י וחרות חברו להתקפות על מפ"ם, שהוחשדה באימוץ רעיונות בולשוויקיים ובכפיפות להחלטות הבאות ישירות מהקרמלין.

משקלה המכריע של האידיאולוגיה ביישוב הגביר את הדיפרנציאציה בין המפלגות והוליד ויכוח פוליטי מר. אמנם לא היה חידוש בטרמינולוגיה שלהן; השימוש בביטויים פוליטיים קיצוניים ימיו כימי המאבקים הפוליטיים ביישוב. העולים החדשים שבאו ממחנות העקורים באירופה או ממחנות הגירוש בקפריסין נחשפו לטרמינולוגיה זו עוד לפני עלייתם לארץ. אלא שעתה נוספה למאבק הפוליטי המוכר איבה מרה שניזונה משני אירועים מרעישים ומעוררי הד שהתרחשו במהלך מלחמת העצמאות, חודשים ספורים לפני מערכת הבחירות.

האירוע האחד היה הבאת אָניית הנשק 'אלטלנה' בידי האצ"ל, והטבעתה בהוראת הממשלה מול חופי תל-אביב, ביוני 1948. פרשת הטבעת 'אלטלנה' חזרה ונזכרה בתעמולת הבחירות של תנועת החרות. עֶצמתה כגורם מחולל סערת רגשות חרגה מתחום היחסים שבין חרות האופוזיציונית למפא"י, שייצגה את הגורם שפקד לירות על האנייה. הפרשה הטביעה חותם כבד של חשבון דמים על מערכת הבחירות כולה והקנתה לביטויים קיצוניים שהיו שגורים בחיים הפוליטיים ביישוב, כמו 'רוצחים' 'פשיסטים', משמעות משפטית.

האירוע השני היה פירוק הפלמ"ח. מטה הפלמ"ח פורק שבועות ספורים לפני הבחירות. הפרשה, שהחלה בעיצומה של המלחמה, גרמה למשבר אמון עמוק בין בן-גוריון, שהוביל את מהלך הפירוק בנחישות, לבין מפ"ם. הפלמ"ח היה מזוהה עם מפ"ם; רוב פלוגותיו חנו בקיבוצים שהקימו את מפ"ם; כמעט כל מפקדיו הבכירים פעלו בשורות המפלגה, ורובם, כולל אלו שהיו עדיין מגויסים, היו פעילים במערכת הבחירות. בשלבים האחרונים של מלחמת העצמאות, בהפוגות הקצרות שבין הקרבות, הפכו מסות הפיקודים בשלוש חזיתות המלחמה למסות בחירות של מפ"ם.²²

21. הודעת חרות שבהגיעה לשלטון תעמיד את בן-גוריון לדין, ראה: 'שבת בלהט הבחירות', דבר, 23.1.1949.

22. יומן בן-גוריון, 23.11.1948, אב"ג.

אמנם מלבד שלוש המפלגות הנזכרות השתתפו במערכת הבחירות עוד 17 רשימות. אחת מהן, 'החזית הדתית המאוחדת' היתה צירוף פדרטיבי של ארבע מפלגות דתיות ותיקות, אולם אף לא אחת מהן יכלה לקוות להיות מפלגת שלטון. כל אחת מהן התמקדה בפלח בוחרים מוגדר, ורובן ניהלו תעמולת בחירות מתונה יחסית, בהנחה שאף מפלגה לא תזכה ברוב מוחלט ותוצאות הבחירות יחייבו ממשלת קואליציה. הפרוגרסיבים, הציונים-הכלליים, מפלגת הנשים, התימנים ואפילו הצה"ר הרוויזיוניסטי ביקשו להשאיר לעצמם פתח להשתלב בקואליציה העתידה לקום. יצאו מכלל זה המפלגה הקומוניסטית ו'מפלגת הלוחמים' מייסודו של הלח"י. שתי מפלגות קיצוניות אלו קיבלו על עצמן מלכתחילה להיות אופוזיציה לוחמת; אבל הנסיבות המיוחדות של הבחירות מיתנו את תעמולתן. ראשי לח"י היו במעצר בעקבות רצח ברנדוט, ואילו המפלגה הקומוניסטית כללה מרכיב ערבי גדול. מתן זכות בחירה לערבים היה מותנה בגילוי מתינות, והקומוניסטים לא רצו למתוח את הקו.²³

מתינות יחסית זו הבליטה את זירת המאבק בין שלוש המפלגות שהציגו תביעה לשלטון. מפא"י ביקשה ליצור תודעה של מפלגה ממלכתית גדולה, הנאלצת לזנוב במפלגות זעירות שכל שאיפתן לנגוס בשוליה. ואילו תנועת החרות ניסתה להציג מצב של שינוי מהפכני הנובע מהשינוי הדמוגרפי ומהמעבר מיישוב למדינה. בצד ההדגשה הגאה על מקורה באצ"ל הקטן, היא הציגה את עצמה כמפלגת המונים המייצגת שלוש קבוצות של תומכים: עדות המזרח, הדתיים המתונים והמעמד הבינוני הנמוך בערים. אולם סמוך לבחירות נטרפו מהלכיה של המפלגה החדשה שביקשה לפרוץ מהפינה המתוחמת היטב של יוצאי האצ"ל. איחוד המפלגות הדתיות, הקמת מפלגות נפרדות של ספרדים ותימנים וקשת הרשימות המקומיות של המעמד הבינוני הפכו את הרשימות הללו ל'מפלגות אינטרס' שהיטיבו לבטא צרכים מדיים של שלוש הקבוצות הללו ועלה בידן לנתב לשורותיהן מרכיב אלקטורלי משמעותי.²⁴ תמונה זו, שהתבהרה רק בשבוע האחרון שלפני הבחירות, הוציאה את הרוח ממפרשיה של תנועת החרות. וכך, בשלב המכריע של מערכת הבחירות הצטמצם מוקד העימות הישיר על השלטון, ובימים האחרונים התנהל המאבק העיקרי בין שתי המפלגות שנחשבו למובילות: מפא"י ומפ"ם.

בשבוע האחרון למלחמת הבחירות התנקזו המחלוקות לשני נושאים: האחד – סיום המלחמה. כאמור, סמוך למועד הבחירות הסתיים 'מבצע חורב'. האקורד המסיים של המבצע היה החלטת בן-גוריון לוותר על כיבוש רצועת עזה, שעמדה ליפול כפרי בשל בידי צה"ל, ולהתמקד בעלייה והתיישבות.²⁵ מפ"ם, שאחד ממנהיגיה, יגאל אלון, היה מפקד המבצע, דרשה להמשיך במלחמה עד שחרור הארץ כולה. בוויכוח בסוגיה זו

23. דיון מעניין בנושא הצבעת הערבים ראה ביומן בן-גוריון, 18.12.1948, שם.

24. R.H. Salisbury, 'Interest Groups', in: F.I. Greenstein & N.W. Polsby (eds.), *Nongovernmental Politics, 4: Handbook of Political Science*, Massachusetts 1975

25. Z. Tzahor, 'The 1949 Air Clash Between the Israeli Air Force and the RAF', *Journal of Contemporary History*, 28 (1993), pp. 75-101

התנקזו כל נושאי המחלוקת ההיסטוריים שהצטברו ביחסים שבין שתי המפלגות. מפ"ם הזכירה את פירוק הפלמ"ח, ובן-גוריון הזכיר את הניסיון ה'פושע' שלה להקים צבא מפלגתי. מפ"ם דיברה על הפוליטיזציה של המערכת האזרחית, ובן-גוריון ענה בפוליטיזציה של הקיבוצים כאילו 'כל עם ישראל בחינת רזרבה בשביל דגניה ומשמר העמק'. נאום הבחירות של בן-גוריון מ-12.1.49, שהסטנוגרמה שלו משתרעת על פני 21 עמודי דפוס, מוקדש כמעט כולו להתפלמסות עם מפ"ם. לדידו המפלגות האחרות כמעט ולא היו קיימות.²⁶

הנושא השני היה אישיותו של בן-גוריון. מנהיגי מפ"ם האשימו אותו בהתרפסות למערב, בתבוסות ופחדנות, ברדיפת שררה ובבגידה במעמד הפועלים. ואילו מפא"י הציגה אותו כמנהיג ממלכתי שהוביל את עמו לניצחון במלחמה, כאשר עליו להילחם בחזית ובעורף. העורף התגלם במפ"ם ובנסיבותיה להתערב במהלכים הצבאיים מאחורי גבו של בן-גוריון. התעמולה שהתמקדה באישיותו של בן-גוריון הפכה לרגשנית ונסחפה למיליטנטיות. הטרמינולוגיה כללה מלים קשות כמו 'מפלגת פוטש', שבן-גוריון הטיח במפ"ם, או 'הדיקטטור הגדול', שמפ"ם הטיחה בכך-גוריון.²⁷ המשקע הכבד של השמצות בשבוע שלפני הבחירות העיב על היחסים מכאן ואילך. היה בו כדי להאפיל על היחסים התקינים ועל שיתוף הפעולה ששררו בין נציגי מפא"י ומפ"ם בממשלה הזמנית.

* * *

למרות החששות בשל קשיי הארגון ובגלל המתח הפוליטי הרב, הבחירות התנהלו ללא תקלות מיוחדות. תוצאות הבחירות לימדו, כלשונו של משקיף בר-סמכא, ש'ההפתעה הגדולה בתוצאות הבחירות היא קודם כל חוסר ההפתעה שבהן'.²⁸ הסתבר שלשינוי הדמוגרפי הגדול והתרחשויות ההיסטוריות שהובילו מיישוב למדינה לא היתה השפעה של ממש על תוצאות הבחירות. הבוחרים כאילו ביקשו להנציח את החלוקה הפוליטית שהיתה לפני הקמת המדינה.

בהערכות שלפני הבחירות, כפי שבאו לידי ביטוי בעיתונים, רווחו ארבע הנחות שהיו מוסכמות על הכל: 1. לא תהיה מפלגה שתזכה לרוב מוחלט; 2. מפא"י תהיה המפלגה הגדולה; 3. מפ"ם תהיה המפלגה השנייה בגודלה; 4. לשתיהן יחד יהיה רוב. השאלה החשובה היתה כיצד יתחלקו הקולות בין מפא"י למפ"ם. בן-גוריון ניסה את כוחו בהערכה מוקדמת: לצורך בחינה עצמית הוא הפקיד את פתק ההערכה שכתב יום לפני הבחירות 'בארון הברזל במשרדי שבמטה [הכללי של צה"ל]'. לפי הערכתו המוקדמת מפא"י תזכה ביותר משליש הקולות, מפ"ם תהיה המפלגה השנייה בגודלה, ושתיהן יחד תזכינה בלא פחות מ-55 אחוז, לחרות ולדתיים 32 אחוז, ולכל השאר 13 אחוז.²⁹ על-פי ניחוש זה היחס בין מפא"י למפ"ם הוא 40:60. למחרת הבחירות, עוד

26. ד' בן-גוריון, חזון ודרך, א, תל-אביב 1951, עמ' 7-29.

27. ראה ש' פז, בין אידיאולוגיה לפרגמטיזם, עמ' 53 ואילך.

28. א' ברידא, דבר, 28.1.1949.

29. יומן בן-גוריון, 4.2.1949. הערכה אחרת ביומנו, 23.1.1949, אב"ג.

מפא"י, מפ"ם והקמת ממשלת ישראל הראשונה

בטרם נודעו התוצאות הסופיות, הוא רשם ביומנו, כאילו בתרועת ניצחון: 'היחס בנינו ובין מפ"ם 70:30, ולא נחה דעתו עד שרשם זאת פעמיים. לאחר שהוציא את הפתק מארון הברזל הצהיר בעליצות: 'כל ניחושי נתקיימו מלבד אחת: מפ"ם קיבלה הרבה פחות מששערת. את חסרונה קיבלו המפלגות הקטנות'.³⁰

* * *

התוצאות הסופיות העניקו למפא"י 46 חברי-כנסת ולמפ"ם 19. 'החזית הדתית המאוחדת' זכתה ב-16, תנועת החרות ב-14 הציונים-הכלליים ב-7, הפרוגרסיבים ב-5, הספרדים והקומוניסטים ב-4 כל אחת, הערבים ב-2, יוצאי הלח"י, הנשים והתימנים זכו במנדט אחד כל אחת. ההצבעה התפרשה כאילו הציבור ביקש להפקיד את השלטון בידי שתי מפלגות הפועלים, שצברו יחד רוב של 65 מנדטים. עוד תוצאה שהסתמנה בבירור: בן-גוריון הוא שירכיב את הממשלה. ואכן, בן-גוריון לא המתין להליך פורמלי כלשהו; ביום שבו פורסמו תוצאות הבחירות הוא הצהיר: 'בחירות אלו הטילו עלי להקים ממשלה ולעמוד בראשה'.³¹

הצהרה זו, שנישאה בשדר ב'קול ישראל', היתה בעלת גוון ממלכתי. כמו באחת מחק בן-גוריון את נימת הפולמוס המפלגתי החריף שנקט בכל דיון בהופעותיו הפומביות במהלך השבועות הקודמים; השדר היה להצהרה פרוגרמטית, הבנויה על-פי דגמי נאומיו הגדולים. המלה הבולטת היה 'חזון', שהוצמדה ל'גאולה' ל'קיבוץ גלויות', ל'שוויון' ול'שלום'.

בדברו על הממשלה שהוא מבקש להקים הוא הדגיש ששאיפתו היא לממשלה שיהיה בה 'רוב פועלי'. מושג זה התפרש באופן חד-משמעי ככוונה לצרף את מפ"ם לממשלה. יתר על כן, גם בקווי היסוד שהוא סימן באותו שדר, הוא ביקש ליישר את המחלוקות שהתעוררו במלחמת הבחירות. כך, לדוגמה, הוא הודיע שהממשלה תחתור לדידות עם ברית-המועצות ועם ארצות-הברית, ושמגמתה תהיה לבנות 'ברית יהודית-ערבית'. הוא גם הודיע נחרצות שהממשלה שתקום תקבל על עצמה משמעת פנימית ואחריות קולקטיבית. בנאומו זה הוא פתח למפ"ם פתח רחב להצטרף לממשלה כשותפה ל'רוב פועלי' - אך גם הציב תנאי לכך. מעתה יהיה גם על מפ"ם לשאת באחריות קולקטיבית ולוותר על מנהגה מימי הממשלה הזמנית לתקוף את הממשלה שהיא שותפה בה.

אמנם בן-גוריון מיהר להכתיר את עצמו למקים הממשלה, אבל הוא לא מיהר לנהל משא ומתן קואליציוני. עובדה היא שחלף כמעט חודש למן הבחירות ועד שהוא החל בדיונים עם המפלגות. להשתתפות ארוכה זו בתקופה קריטית כל-כך היו כמה סיבות. האחת היא תפקודה המשביע רצון של הממשלה הזמנית וההרמוניה היחסית ששררה בין חבריה. תפקוד זה מבליט את נכונותו של בן-גוריון להמשיך באותה מתכונת, מבחינת ההרכב הקואליציוני, מבחינת חלוקת הפונקציות בין המשרדים השונים,

30. יומן בן-גוריון, 4.2.1949, שם.

31. נאום בן-גוריון ב'קול ישראל', 29.1.1949, מתוך ד' בן-גוריון, חזון ודרך, א, עמ' 51.

מבחינת סדרי עבודתה ואפילו מבחינת הרכבה האישי. אין פלא אפוא שבמהלכי המשא ומתן חיפש דרכים שיאפשרו לו להעתיק את הרכב הממשלה הזמנית ולהחיל אותו על הממשלה הנבחרת.

הסיבה האחרת לדחיית המשא ומתן היתה פורמלית. אמנם בן-גוריון לא הצטנע כאשר מיהר להכתיר את עצמו כמועמד יחיד לראשות הממשלה, אולם כמי שביקש להקפיד על ההליך הדמוקרטי, הוא נזקק לסמכות רשמית שתטיל עליו את התפקיד. לעת הזאת טרם התכנסה הכנסת שזה עתה נבחרה, וממילא לא נבחר נשיא למדינה. חיים וייצמן עתיד היה להיבחר רק 24 יום לאחר הבחירות לכנסת. לאחר בחירתו היה עליו להיוועץ כחוק בנציגי המפלגות ורק אחר-כך להטיל את המשימה על האיש הנבחר. הכל ביקשו להקפיד על כללי המשחק, ולהציג את המדינה החדשה כדמוקרטית למופת. עם זאת בן-גוריון לא היה נמנע ממגעים בלתי-פורמליים אלמלא היו לו נימוקים כבדי משקל נוספים.

נימוק נוסף הוא הבחירות להסתדרות, שנקבעו ל-13 בפברואר 1949, כלומר כשלושה שבועות לאחר הבחירות לכנסת (מועד הבחירות להסתדרות נקבע זמן רב לפני קביעת מועד הבחירות לכנסת). הסמיכות בין שתי מערכות הבחירות יצרה רצף במלחמת הבחירות הקשה, ההשמצות ההדדיות נמשכו ואף גברו, כאשר הפעם הן התרכזו כולן במאבק בין מפא"י למפ"ם. באווירה זו לא היה סיכוי לניהול ענייני של משא ומתן המבקש ליצור שותפות. החלטתו של בן-גוריון לדחות את ניהול המגעים, גם הבלתי-פורמליים, מלמדת על כוונתו להמתין לשוך המאבקים שהוא עצמו ניהל נגד מפ"ם. הוא ביקש לקיים את הדיונים באווירה רגועה ועניינית, על מנת להגיע לסיכום חיובי.

נימוק אחר, סותר במידת-מה, נוגע למצבה הפנימי של מפ"ם. למרות שמפ"ם יצאה מהבחירות כשנייה בגודלה ובחשיבותה, תוצאות הבחירות גרמו לחבריה אכזבה מרה. מיד לאחר הבחירות נשמעו בין שני חלקיה הגדולים האשמות הדדיות שגרמו למתח פנימי ולהרהורים ראשונים של פילוג.³² בשלב זה היה מקום להעריך שהמשבר הפנימי במפ"ם עלול לחולל קרע. לבן-גוריון היה עניין להמתין להתפתחויות, בין אם יביאו לפילוג במפ"ם ובין אם יביאו לרגיעה ביחסיה עם מפא"י.

לצורך דחיית המשא ומתן הוא גייס טיעון חזק - מחלה. בן-גוריון חלה, ולפי הדיווח בעיתונים הוא אף אושפז בבית חולים. אלא שאין תפיפה בין הימים שבהם דווח בעיתונים על אשפוזו לבין הנזכר ביומנו; מכל מקום עובדה היא שמחלתו לא מנעה ממנו לטפל בעניינים אחרים. עובדה אחרת המלמדת על השימוש שהוא עשה במחלתו היא שכאשר נבחר סוף-סוף חיים וייצמן לנשיא, ולאחר שהחליט להטיל על בן-גוריון להרכיב ממשלה, בן-גוריון הודיע לנשיא שאינו יכול להתייצב בבית הנשיא משום שהוא חולה. וייצמן, שביקש לשוות לאירוע ההיסטורי מעמד ראוי, נאלץ לוותר ולהטיל את התפקיד על בן-גוריון באמצעות הטלפון. והנה, למרבה המבוכה, באותו יום שבו הודיע בן-גוריון לנשיא שנמנע ממנו לנסוע לרחובות לקבל את המינוי בשל

32. א' צור, בתוך: א' מרגלית (עורך), השמאל המאוחד, עמ' 93-95.

מחלה, הוא נסע מירושלים לתל-אביב, ובאותו ערב החל בסדרה אינטנסיבית של פגישות, לקראת הקמת הממשלה.³³

ב-24.2.1949, היום שבו הטיל עליו הנשיא את הרכבת הממשלה, החל בן-גוריון במשא ומתן אינטנסיבי. עוד קודם לכן הוא גיבש לעצמו את שיטת המשא ומתן ואת מטרותיו. כדרכו בעת גיבוש רעיונות חדשים, התהליך התנהל בשלושה שלבים. השלב הראשון היה העלאת הרהורים ביומנו; בשלב השני הוא ערך דיון פנימי עם כמה ממקורביו; בשלב השלישי כבר נדונו הרעיונות בנאומיו הפומביים. למרות שביומנו הוא מזכיר שהיה חולה, ארכיונו גדוש בפרוטוקולים המלמדים על פעילות רבה שתכליתה היתה להגיע למשא ומתן עם תכנית ברורה.

בהכנות לקראת המשא ומתן מיקם בן-גוריון את עצמו כמועמד לראש ממשלה הניצב מעל למפלגות, ולא כנציג מפא"י. לצורך הבלטת מעמד זה הוא תבע ממפא"י לקבוע נציגים משלה לדיונים. נציגים אלו – זלמן שור, זלמן ארן ודוד רמז – מילאו אמנם גם תפקיד של יועצים לבן-גוריון, אולם כלפי חוץ הוא הקפיד לנהוג בהם כנציגי אחת המפלגות. גם מהמפלגות האחרות הוא ביקש שהנציגות תהיה מצומצמת ועם זאת בעלת סמכויות וכוח הכרעה. נציגי המפלגות זומנו לישיבות מרתוניות, בדרך-כלל בביתו בתל-אביב. הדיונים היו תכליתיים מאוד ונמשכו רק שבוע אחד. בן-גוריון ניהל את המשא ומתן לבדו, מבוקר ועד שעות הלילה המאוחרות. את צוות המשא ומתן של מפלגתו הוא הזמין כמו שהוזמנו נציגי המפלגות האחרות. הדיווח שנמסר להם היה חלקי, הפרוטוקול מלמד שהוא ביקש לצמצם את יכולתן של המפלגות להשפיע על העבודה השוטפת של הממשלה ולנטרל מראש את שליטת מרכזי המפלגות, כולל מפלגתו שלו, על השרים. סדרת הפגישות היתה רצופה ומהירה, נציגי המפלגות המתונו לתורם בעודו מנהל דיון עם נציגים קודמים. כאשר הדיון גלש מהמסגרת שהותוותה, בן-גוריון קטע אותו נחרצות והחזירו למסגרת, שהתבססה על התכנית שהיתה מוכנה בידי פרטי פרטים עוד מהימים שלפני המשא ומתן. תכנית זו כללה הצעות לדרכי העבודה של הממשלה, לקווי היסוד שלה, לחלוקת התיקים בין המפלגות ואפילו נסיונות מרומזים להציע למפלגות את השרים המתאימים מבין שורותיהן.

הצעות אלה עברו שינויים קלים בלבד במהלך התגבשותם בין הרהורים הראשונים ביומן להתייעצות עם חבריו ועד להצגתם בפני נציגי המפלגות. הם כללו שני נושאים שנראו לו חשובים ביותר. האחד היה השיטה הארגונית של עבודת הממשלה. הוא שאף לממשלה שבה יכהנו 12 שרים בלבד, שינהלו 12 תיקים. השרים אמורים לשאת באחריות אישית לתיקים שבניהולם ובאחריות קולקטיבית מלאה לממשלה כולה; למרות הניהול הישיר שלהם, הם לא ייצגו אינטרסים פרטיקולריים, ודאי לא מפלגתיים; הדיונים משיבות הממשלה לא יודלפו – גם לא למפלגה – והפרוטוקולים יהיו סודיים, וכך יוכלו השרים להתבטא בחופשיות ולפעול ללא לחץ

33. יומן בן-גוריון 24.2.1949, על פעילותו באותו יום, אב"ג, תיק קואליציה. נראה שהיו לבן-גוריון סיבות נוספות שבגללן העדיף להימנע מנסיעה לביתו של וייצמן ברחובות.

ישיר של המפלגה והרחוב. שוב ושוב הדגיש בן-גוריון בכל פורום שעתה מדובר במדינה ריבונית, שיש בה היירארכיה המחייבת מרות ושהמסגרת הוולונטרית של תקופת היישוב חלפה ללא שוב. מעתה על המפלגות השותפות לממשלה להתחייב מפורשות לקבל את החלטותיה ולהתייצב מאחוריהן.³⁴

הנושא השני החוזר ונזכר בכל מהלכי המשא ומתן היה הנושא האידיאולוגי. בן-גוריון חזר ואמר שהוא שואף לממשלה שבמרכזה 'רוב פועלי', שתחתור לבסס את המדינה על יסודות סוציאליסטיים. בימים שלפני הקמת הממשלה הוא פרסם מאמר פרוגרמטי בדבר, תחת הכותרת 'לקיבוץ-גלויות במדינה יהודית-סוציאליסטית'.³⁵ במאמר, הכתוב בטרמינולוגיה המעמדית, הוא מתווה מגמות ברורות בנושאים כמו טיפוח יחסי ידידות עם ברית-המועצות והקפדה על 'אי הזדהות עם בלוקים יריבים'.³⁶ גם במאמרים אחרים וכן במשא ומתן המפלגתי הוא הרבה להזכיר מטרות כמו מלחמה בהון השחור, העלאת מעמדו של הפועל ושיפור תנאיו, חינוך לערכים. שוב ושוב הוא דיבר על חלוציות, התיישבות, הפרחת השממה. עקרונות אלה נזכרו במיוחד בדיונים עם נציגי מפ"ם. הם חפפו במידה רבה את עקרונותיה, ומכל מקום אף אחד מהם לא היווה סתירה להם.

העיון בתכניותיו של בן-גוריון, כולל ההרהורים המוקדמים שהעלה ביומנו, מגלה שבכל שרטוטי התכניות, המסגרת העקרונית קבועה: הקואליציה שחתר אליה לא כללה את תנועת החרות, את מק"י ואת 'מפלגת הלוחמים', ולעומת זאת מפ"ם הופיעה כשותפה בכירה. גם בשיחותיו עם נציגי המפלגות האחרות, כולל מפלגתו שלו, המסגרת העקרונית היא נתון יסודי. בכל הווריאציות שתכנן לצורך חלוקת התיקים מפ"ם מופיעה כשנייה בחשיבותה למפא"י, הן במספר התיקים והן בחשיבותם. לטענה המקובלת על אנשי מפ"ם, ולפיה בן-גוריון לא היה מעוניין מלכתחילה לצרף את מפ"ם לממשלה ומהלכיו נועדו להכשיל הסכם קואליציוני עמה, אין סימוכין במקורות.³⁷ אכן, בן-גוריון לא היה שבע רצון ממידת הלויאליות של מפ"ם. הוא התנגד להדגשת הנאמנות הפנימית ולהעדפתה על פני הנאמנות למסגרות הלאומיות הרחבות. אבל טענותיו בתחומים אלה לא היו חדשות ולא הופנו רק כלפי מפ"ם אלא גם כלפי חבריו במפא"י. עתה, קיווה בן-גוריון, עתידים התנאים להשתנות לחלוטין, המוסדות הממלכתיים החדשים של המדינה יפעלו מכוח סמכות משפטית, ובמשך הזמן הכל יקבלו את מרותם.

המשא ומתן להרכבת הממשלה התנהל בסבכים שהוקדשו לשלושה נושאים: האחד – סדרי עבודת הממשלה, השני – קווי היסוד החברתיים והמדיניים, והשלישי – חלוקת התיקים.³⁸ הסבב הראשון, שהוקדש לשני הנושאים הראשונים, התחיל בדיון

34. ד' בן-גוריון בשיחות עם נציגי הדתיים, תיק קואליציה, שם.

35. ד' בן-גוריון, 'לקיבוץ גלויות במדינה יהודית-סוציאליסטית', דבר, 7.2.1949.

36. יומן בן-גוריון, 26.1.1949, אב"ג.

37. מנהיגי מפ"ם עדיין משוכנעים שבן-גוריון ניווט את המשא ומתן מלכתחילה במטרה להכשילו. שיחה עם יצחק בן-אהרון, 17.5.1993. ראיון עם אמה לויין-למי, 8.12.93.

38. על בעיות המשא ומתן ראה מכתבו של בן-גוריון לנשיא המדינה מיום 4.3.1949, גנזך המדינה 5373/281.

נפרד עם כל מפלגה, כאשר בן-גוריון מחזיק לפניו את תכניתו ומקריא לפני נציגיה רק את החלק הנוגע לתחום האינטרסים שלה. כך, לדוגמה, הוא הציג לדתיים את הסעיפים הנוגעים לכשרות במוסדות הממלכתיים ולשמירת השבת ברשות הרבים. בפני הפרוגרסיבים הוא הדגיש את עקרונות זכויות האזרח, לנציגי הציונים-הכלליים הוא קרא את הקטעים שעניינם עידוד הזימה הפרטית, ולאנשי מפ"ם הוא ציטט את הקטעים העוסקים בתנועת הפועלים ובסוציאליזם. דווקא בתחומים עקרוניים אלה הפרוטוקולים המפורטים אינם חושפים קשיים מיוחדים. נראה היה שגובשה הסכמה ביחס לצד הטכני של סדרי עבודת הממשלה. למרבה ההפתעה גם הסוגיות העקרוניות לא הציבו מכשול; למרות שכל מפלגה היתה מודעת לכך בן-גוריון דן עמה רק ביחס לאינטרסים שלה ושכך הוא נהג גם במגעיו עם יריבותיה, נראה שהיא היתה מוכנה להסתפק בשמירה על העקרונות החשובים לה, כל עוד הסיכומים עם המפלגות האחרות אינן סותרות אותם. וכך, בעקבות סבב השיחות הראשון נוצר בסיס להקמת קואליציה רחבה.

הבעיות התגלו בסבב השני, שהתרכזו בסוגיית חלוקת התיקים. גם כאן נקבעה מתכונת קבועה, שהתבססה על התכנית המוקדמת. בן-גוריון הציג בפני כל מפלגה את שאיפתו לא לחרוג ממסגרת 12 המיניסטריונים, או לכל היותר 13 – כמספר התיקים בממשלה הזמנית. הוא שקלל לפני כל מפלגה את חלקה מתוך מספר זה, קבע את מספר התיקים שהיא זכאית לו והציע כמה אפשרויות לבחירה.

התגובה של כל מפלגה היתה כאילו מתואמת על-פי מתכון קבוע. נציגי כל אחת מן המפלגות פתחו בהסברת ייחודה של מפלגתם וזכותה להעדיף בחלוקת התיקים. נציגי מפא"י טענו שעליהם להיות רוב בממשלה כדי לאפשר שליטה. נציגי מפ"ם תבעו העדפה משום שהם מייצגים את המתישבים בספר ואת הלוחמים בחזית, היינו את האוונגרד הפעיל המאפשר את קיום המדינה. הדתיים הזכירו קושי פנימי בהיותם איחוד של ארבע מפלגות (הפועל-המזרחי, 'המזרחי', אגודת-ישראל, פועלי-אגודת-ישראל), ומכאן שהם חייבים לקבל ארבעה תיקים; עוד הזכירו שהם מדברים בשם מורשת ישראל ושהם מייצגים את המקור היהודי. הספרדים דרשו העדפה מתקנת, משום שחלקם הדמוגרפי באוכלוסיה לא בא לידי ביטוי בקלפי. הציונים-הכלליים דרשו גם הם לשקלל את הציבור שהם מייצגים לא על-פי תוצאות הבחירות, שהעניקו להם 5 אחוזים מהבוחרים, אלא על-פי חלקו של 'הציבור אזרחי' מכלל האוכלוסיה, שהיה לטענתם גדול פי חמישה.³⁹ עוד פנו לבן-גוריון נציגי גופים שלא זכו בבחירות כך למשל תבע יצחק גרינבוים, שהיה שר הפנים בממשלה הזמנית ונכשל בבחירות לכנסת, להמשיך ולכהן בתפקידו בטענה שהוא נציגם האותנטי של יהודי פולין.⁴⁰ החשבון הכולל של התביעות העלה את מספר התיקים ל-23 לפחות. בסבב השיחות

39. יצחק רוקח, ראש עיריית תל-אביב, ניסה לשכנע את בן-גוריון בצדקת טענתו באמרו שרעייתו ובנו הצביעו עבור מפא"י רק בגלל בן-גוריון ולמעשה הם תומכי הציונים-הכלליים, תיק קואליציה, אב"ג.

40. יומן בן-גוריון, 9.2.1949.

הזה החל בן-גוריון לגלות חוסר סבלנות. הוא הביע אכזבה בשל הדגש על האינטרסים המפלגתיים כפי שבאו לידי ביטוי בתביעות השונות, תוך התעלמות מהשיקולים הממלכתיים. ואכן, העיון בפרוטוקולים מלמד שהמשא ומתן הלך והתמקד בחלוקת עמדות השפעה שיש בהן לתגמל קבוצות אינטרס, באמצעות שליטה על תקציבים. התמקדות בנושאים אלה האריכה את משך הדיונים ואילצה את הצדדים להוסיף סבב שיחות שלישי. בסבב השלישי נהג בן-גוריון בקשיחות. עם זה יומניו מגלים שהוא עדיין העדיף קואליציה רחבה, ולמענה היה מוכן לפשרה מהותית. כך, למשל, הוא העלה ביומנו אפשרות לפריצת מסגרת 12 השרים שקבע מראש. אחת הבעיות שהטרידה אותו היתה שאף מפלגה לא הציעה שר מעדות המזרח, ואילו המועמד שהציעה רשימת הספרדים לא נראה לו מתאים.⁴¹ בינו לבינו הוא היה מוכן להתפשר על הרחבת המסגרת ל-15 שרים, אבל רק בתנאי שהקואליציה תכלול 101 חברי כנסת. הוויתור על המסגרת המצומצמת של חברי הממשלה היה לו קשה ביותר, והנכונות שגילה לכך מלמדת על החשיבות שייחס לממשלה רחבה ועל שאיפתו לצרף את מפ"ם.

במהלך הסבב השלישי הסתמנו סיכומי ביניים. הפרוגרסיבים הסכימו להצטרף לממשלה; תיק אחד בממשלה סיפק את רצונם וגם תפקיד שר המשפטים שנועד לנציגם, פנחס רוזן, התאים לעקרונות ולאיינטרסים שלהם. הדתיים הסכימו להתפשר על שלושה שרים וסגן שר. הם השיגו הישגים משמעותיים בתחום החינוך ובעיקר בעיגון הסכם היסטוס קוו בנושאים דתיים בקווי היסוד של הממשלה. בסבב זה הובטחה תמיכת הספרדים, תמיכת שני נציגי הערבים היתה מובטחת ממילא – וכך יכול היה בן-גוריון להתייצב מול מפ"ם בעמדת יתרון ברורה: היה בידו להקים ממשלת קואליציה בתמיכת 73 חברי כנסת. אף על פי כן הוא המשיך וניסה לצרף גם את מפ"ם.

בתום שלושת סבבי השיחות הראשונים, המשא ומתן התמקד כולו במפ"ם. בן-גוריון חזר ונפגש עם נציגיה, יצחק בן-אהרון ויעקב ריפתין, חמש פעמים. בחלק מן הפגישות השתתפו אישים נוספים. הוא יצר קשר נפרד עם יעקב חזן וישראל גלילי, העביר מסרים למאיר יערי ויצחק טבנקין, ובכל המגעים האלה חזר והצהיר על רצונו לצרף את מפ"ם. הפרוטוקולים, הן אלה שנכתבו מנקודת המבט של בן-גוריון והן הדיווחים הרצופים שנמסרו בישיבות הוועדה הפוליטית של מפ"ם, אינם מגלים חילוקי דעות מהותיים. חילוקי הדעות המרים בסוגיית היחס לברית-המועצות ויעולם המהפכה עדיין טמונים היו בחיק העתיד. אמנם, הוועדה הפוליטית של מפ"ם לא קיבלה בשמחה את הודעתו של בן-גוריון שהוא מצדד בידידות עם ברית-המועצות אך עם זאת לא יוותר על סיוע כספי שתציע ארצות-הברית, אך ההודעה לא היוותה מכשול. בן-גוריון היה מוכן ללכת לקראת תביעות מפ"ם בנושאים כמו הגדלת המס

41. בדיון עם נציגי הדתיים תוהה בן-גוריון: 'אין ספרדי אחד אשר יתאים לתפקיד בממשלה וזה סימן לדלות', תיק קואליציה, אב"ג. הוא השמיט דברים אלו כאשר ערך את דבריו לדפוס, והשווה: ד' בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת, א, תל-אביב 1969, עמ' 362 ואילך.

מפא"י, מפ"ם והקמת ממשלת ישראל הראשונה

הישיר על חשבון המיסוי העקיף, הגברת המלחמה בשוק השחור ובספרות, וכמובן עידוד ההתיישבות העובדת.⁴² הקשיים הצטמצמו לסוגיה אחת: חלוקת התיקים. להבדיל מהמפלגות האחרות, מפ"ם לא תבעה יותר שרים מכפי שבן-גוריון הציע לה: מתוך 12 שרים חמישה היו אמורים להיות ממפא"י, שלושה ממפ"ם, שניים מהדתיים, שר אחד לפרוגרסיבים ואחד לספרדים. גם כאשר הצליחו הדתיים לקבל הבטחה לתיק נוסף, ניאותה מפ"ם, הגדולה יותר, להסתפק בשלושה תיקים. הוויכוח היה על טיבם של התיקים. בן-גוריון הציע למפ"ם את תיקי החקלאות, השיכון והבריאות; מפ"ם דרשה שלושה מתוך תיקי החקלאות, החינוך, העבודה, הפנים או הביטחון. כמו-כן היא דרשה מנכ"ל משלה בשני התיקים שאותם לא תקבל מתוך הרשימה שהציגה. בן-גוריון הציג את הקווים האדומים שלו – מפא"י תקבל את תיקי הביטחון והעבודה. הוא אמנם לא נטה להעביר את תיק החינוך או הפנים למפ"ם, אבל התנגדותו לא היתה אולטימטיבית. הקורא את הפרוטוקולים במרחק זמן מתרשם שניתן היה להגיע לפשרה וששני הצדדים ייחלו לה; אבל הדיונים נשלטו בידי רוח רפאים מן העבר שנכחה בחדר הדיונים ושיבשה אותם.

הדינמיקה של המפגשים הולידה שני מהלכים הפוכים: בעוד שחילוקי הדעות הענייניים בבעיות השנויות במחלוקת הלכו והצטמצמו ונראה היה שמתגבש פתרון אפשרי, היחסים האישיים בין בן-גוריון לנציגי מפ"ם הפכו לחיטוט בפצעי העבר ופרמו את התפרים העדינים שהחלו להתרקם. הפרוטוקולים חושפים את עצמתה של רוח הרפאים. כך, למשל, לפגישה שהתקיימה ב-1.3.1949 – שהיתה, במבט לאחור, מכרעת – הגיעו שני הצדדים מתוך מגמה לסכם בחיוב. אבל כמו בתסריט שהוכתב מראש, הדיון סטה ממהלכו. כאשר דובר על תיק החינוך נציגי מפ"ם האשימו את מפא"י בויתור על ערכים, ובן-גוריון האשים את מפ"ם באינדוקטרינציה חינוכית; כאשר דובר על תיק העבודה טענו אנשי מפ"ם שהם מייצגים את הפרולטריון, ובן-גוריון אמר שהפרולטריון מעדיף את מפא"י. הדיון על תיק הביטחון חזר על מושגים כמו 'צבא אופיצרים' מפי אנשי מפ"ם, לעומת 'צבא מפלגתי' כתגובה של בן-גוריון. אקורד הסיום הצורם היה כמובן פירוק הפלמ"ח.

* * *

המגמה של בן-גוריון היתה להקים ממשלה שתפתח פרק חדש במבנה היחסים בין החברה לשלטון, תוך דגש על העתקת מקור הסמכות מהמפלגה לממשלה. הוא ידע שכדי לממש שאיפה זו יש למתן את המחלוקות הפוליטיות וליצור אווירה של שיתוף פעולה והרמוניה. רק כך ניתן יהיה להחיל את הממלכתיות על המסורות הארגוניות הדומיננטיות ששלטו ביישוב. היתה גם מגמה נסתרת נוספת; הוא היה מודע היטב לרפיפות התפרים שחיברו בין החלקים השונים של מפ"ם, ובייחוד החיבור שבין הקיבוץ המאוחד האקטיביסטי לשומר-הצעיר, נושא דגל אחוות העמים. היה מקום להניח שבאווירה של פיוס ומיתון, ובמיוחד במסגרת של שיתוף פעולה בין המפלגות,

42. דברי בן-אהרון, ישיבת הוועדה הפוליטית של מפ"ם, 22.2.1949, אש"צ.

יפרם אחד החישובים החשובים בתוך המפלגה, שהיתה מאוחדת אך למחצה. לאחר שהציפייה לפירוק מפ"ם בעקבות האכזבה מתוצאות הבחירות לא התממשה, ניתן היה להעריך ששיתופה של מפ"ם בממשלה עשוי לחזור ולעורר את חילוקי הדעות הפנימיים בתוכה עד כדי פילוג. פילוג כזה יכול היה לסלול את הדרך לאיחוד הכולל הנכסף, במסגרת מפלגה אחת - או, למצער, למנוע ממנה את היומרה להוות אלטרנטיבה לשלטון.⁴³ סיבה נוספת לעניין שהיה למפא"י לצרף את מפ"ם נבעה מהערכת הפוטנציאל הגלום באופוזיציה לוחמת, הפועלת במצב של המשבר החברתי והכלכלי הבלתי-נמנע העומד בפתח. במפא"י רווח חשש שמפ"ם באופוזיציה תהיה מוקד לתסיסה מתמדת ותקשה על תפקוד הממשלה. שיקולים אלה של מפא"י היו מחוורים היטב למנהיגי מפ"ם, והגבירו את הלבטים ואת ההתרוצצות הפנימית בתוכה.

ההנחה המקובלת במחקר היא שמנהיגי מפ"ם היו חלוקי דעות ביחס להצטרפות מפ"ם לממשלה ושהחלוקה בין התומכים לשוללים חפפה את שני חלקיה העיקריים - אנשי השומר-הצעיר התנגדו להצטרפות וביקשו לגבש אלטרנטיבה רעיונית-פוליטית באופוזיציה, ואילו אנשי הקיבוץ המאוחד ביקשו לשמש קורקטיבה המשפיעה של מפא"י בתוך הקואליציה.⁴⁴ הנחה זו מבטאת חלוקה פנימית שאכן חצתה את מפ"ם זמן קצר אחר-כך. לעת דיונו קשה לאתר חלוקה ברורה שיש בה חפיפה קבוצתית. אכן, אנשי הקיבוץ המאוחד נטלו חלק פעיל במערכות הלאומיות והפוליטיות ביישוב. הם ביקשו להמשיך בפעילות זו, אלא שעתה היו הם הנפגעים העיקריים מעמדותיו של בן-גוריון בפרשת פירוק הפלמ"ח. תוקפנותם האישית כלפיו היתה מרה יותר מזו של אנשי השומר-הצעיר, שמלכתחילה היו מעורבים פחות במחלוקת. בני מהרשק, איש הקיבוץ המאוחד, הציע להתנות את ההצטרפות לממשלה בחידוש הפלמ"ח. בין המתנגדים העקביים להצטרפות לממשלה היו ברל רפטור ודוד ליבשיץ, חברי התנועה לאחדות-העבודה.⁴⁵ לעומת עמדה נחרצת זו של חלק מאנשי הקיבוץ המאוחד ומקורביו, נקטו מאיר יערי ויעקב חזן, מנהיגי השומר-הצעיר, מדיניות זהירה ומכל מקום לא נחרצת. עוד קודם לבחירות תבע חזן למתן את התעמולה כדי לא לפגוע באופציה של שיתוף פעולה אחר-כך. מרדכי בנטוב, שהיה שר בממשלה הזמנית, צידד במפורש בהמשך השותפות, כמוהו גם פייגה אילנית וברוך לין.⁴⁶

קשה במיוחד לעמוד על עמדתם של שני נציגי מפ"ם במשא ומתן - יצחק בן-אהרון, שייצג את התנועה לאחדות-העבודה, ויעקב ריפתין, נציג השומר-הצעיר. המקורות הרבים העומדים לרשות החוקר אינם מאפשרים לדלות עמדה ברורה; מצד

43. ש' פו, בין אידיאולוגיה לסרגמיזום, עמ' 37.

44. שם, שם; אייל כפכפי, אמת או אמונה, עמ' 114-120, וכן ההפניות הביבליוגרפיות עמ' 114.

45. דברי מהרשק בישיבת מרכז מפ"ם 1.2.1949, אש"צ; דברי רפטור בישיבת הוועדה הפוליטית של מפ"ם, 22.2.1949, אש"צ. ליבשיץ הגיש את ההצעה הנחרצת ביותר נגד הצטרפות מפ"ם בישיבת ההכרעה של הוועדה הפוליטית 2.3.1949, שם.

46. דברי חזן ובנטוב בישיבת הוועדה הפוליטית, 13.1.1949, שם.

אחד הדיונים עם בן-גוריון הפכו במהירות להקנטות הדדיות. בכל אחת מהפגישות שבה ועלתה פרשת פירוק הפלמ"ח ומשם עברו לנושאי מחלוקת חובקי עולם. כך, למשל, באחת הפגישות שאל ריפתין את בן-גוריון בהתרסה: 'איפה ישנו סוציאליזם מחוץ לברית-המועצות?', ובן-גוריון השיב באירוניה: 'וכי אני אמרתי שיש סוציאליזם בברית-המועצות?!'. נימת האירוניה התחדדה כאשר ריפתין דיבר בגנות תכנית מרשל, המבקשת להפוך את פועלי אירופה לעבדי הקפיטליזם האמריקני, ובן-גוריון העיר בתגובה שמוטב לקבל אמצעי ייצור מהאמריקנים מאשר לגווע ברעב בסיביר. האירוניה הפכה לוויכוח שחזר על דפוסים קבועים שבהם משוכצים סימני הדרך של המחלוקת לאורך השנים, ובמיוחד האחרון והמר שבהם - פירוק הפלמ"ח. התיאור הקשה של מהלך המשא ומתן עם בן-גוריון, המבטא מחלוקת עמוקה ביותר, נתפס במפ"ם כוויכוח משפחתי. ריפתין, שביטא את הזרם השמאלי ביותר במפ"ם ושניצב אישית במקד הוויכוח עם בן-גוריון, לא ראה במחלוקת זו מכשול בלתי-עביר. עובדה היא שלמרות שהוא היה זה שעמד בחזית העימותים עם בן-גוריון והוא שדיווח לחבריו בפרוטרוט על התבטאויותיו האירוניות, הוא עצמו צידד בשלב זה בהצטרפות מפ"ם לממשלה.⁴⁷

למרות חשבונות העבר, החשדנות וההשמצות, ההנחה היתה שמפא"י, גם אם היא נוטה לאופורטוניזם, היא מפלגה סוציאליסטית. היחס לברית-המועצות נזכר פעם בפעם, כגורם שנוי במחלוקת, אבל לאורך עשרות עמודי הפרוטוקולים והדיווחים על השיחות, אין סוגיה זו מופיעה כגורם משמעותי שיש בו כדי למנוע קואליציה. הסענות של מפ"ם נגד מפא"י לא היו בתחום האידיאולוגי; הן נבעו מתחושה שאין מפא"י מכירה במפ"ם כערכה והיא מנסה לדחוק אותה לשוליים. על כן התמקד מאבקה של מפ"ם בנושא התיקים, מתוך מגמה לרכז בידה עצמה פוליטית ולהדגיש את מעמדה כשותפה בכירה ולא כעוד מפלגת קואליציה אחת. תביעתה לתיקים בכירים נועדה לסמן את בכורתה ולהעניק לה הכרה כשותפתה של מפא"י ברוב הפועלי'. ההנחה שרווחה בקרב ראשי מפא"י היתה שבסופו של דבר בן-גוריון לא יעז להקים ממשלה בלעדיה. אהרון ציזלינג קבע כי המשא ומתן הוא משחק עצבים, ומי שעצביו יהיו חזקים יותר - הוא שיזכה.⁴⁸

במרחק הזמן ציזלינג צדק; גם בן-גוריון הניח כך, אלא שעצביו היו חזקים יותר. שרטוטי התכנית שלו מלמדים שהוא היה מוכן לויתורים מסוימים בנושא התיקים ולהעניק למפ"ם לפחות אחד מהתיקים שתבעה, עם זאת הוא רצה למצות את ההתרוצצות במפ"ם ואת חילוקי הדעות בתוכה ככל שניתן. על כן הוא לא חשף בפני נציגיה את קו הפשרה שלו, שהיה גמיש למדי. ההסכם המוקדם עם המפלגות האחרות אפשר לו לנקוט עמדה קשוחה ולא להציג את כל קלפיו. בפגישה הרביעית עם ריפתין ובן-אהרון הוא דרש לקבל תשובה ברורה לאן פניה של מפ"ם. כאשר בפגישה

47. דיווחו של ריפתין, הוועדה הפוליטית של מפ"ם, 22.2.1949, שם.

48. ציזלינג היה משוכנע שמפא"י לא תעז להקים ממשלה בלעדי מפ"ם. דבריו בישיבת הוועדה הפוליטית של מפ"ם, 2.3.1949, שם.

החמישית נוכח לדעת שעדיין אין תשובה, הוא שלף את נשקו האישי, שבו הרבה להשתמש בעבר כאשר משא ומתן פוליטי נקלע למבוי סתום – יצירת משבר.

תחילה הוא קבע לעצמו מועד סופי להקמת הממשלה: לא יאוחר מ-3 במאוס 1949. יומיים לפני מועד זה הוא נפגש שוב עם בן-אהרון וריפתין, שצירפו אליהם את יערי. בן-גוריון הציג בפניהם אולטימטום של יממה להחליט על הצטרפותם לממשלה. בנימה שהיה בה משום הפצרה הוא הוסיף: 'אני יודע שיהיה אסון אם לא תלכו לקואליציה ואני יודע שאינכם יכולים ללכת מושפלים', ואמר שעל כן הוא מוכן להשהות את החתימה עם הדתיים ובלבד שיקבל תשובה מידית.⁴⁹

למחרת ערכה הוועדה הפוליטית של מפ"ם יום דיון מרתוני. הפרוטוקולים מלמדים על מבוכה ובלבול. חלק מהמשתתפים סבר שאכן בן-גוריון מתכוון לממש את האולטימטום, וחלק אחר טען שהוא לא יעז למהר ולחתום על הסכם נפרד עם הדתיים. והנה, בצהריים, הועיק בן-גוריון את נציגי מפ"ם בבחילות והציג לפנייהם הסכם חתום בין מפא"י לדתיים, שבו הותוו כבר קווי היסוד של הממשלה. נחרץ ובוטה, והפעם גם עוין משהו, הוא השאיר בידיהם את ההחלטה אם להצטרף להסכם קיים. בערב, אמר, יתכנסו השרים לדיון ראשון, אתם מוזמנים לבחור שלושה שרים לשלושת התיקים. בכל מקרה, אם לא תספיקו להחליט עד הערב, אשאיר את התיקים פנויים עוד כמה ימים. אמר והסתלק.⁵⁰

הודעתו הדרמטית של בן-גוריון חוללה מהומה בקרב חברי הוועדה הפוליטית של מפ"ם. בדיוני הבוקר, שקדמו לפגישה, נקטו מנהיגי המפלגה, ובהם ציולינג, יערי, חזן, בן-אהרון וגלילי, עמדות מעורפלות. עתה, בישיבות אחר-הצהריים והערב, הם נתבעו להביע עמדה ברורה. ולמרות זאת עדיין שלטה בדיונים הלוליינות המילולית. גם לאחר שתם מועד פגישת השרים שקבע בן-גוריון לא עלה בידי ראשי המפלגה להכריע. לבסוף, בשעת לילה מאוחרת, הוגשו להצבעה שלוש הצעות: של דוד ליבשיץ, ולפיה אין מצטרפים לממשלה; של גלילי, המצטרף בהצטרפות; והצעה לא ברורה של חזן: 'מאשרים את הקו של עכשיו, קובעים שבתנאים המוצעים לא נכנסים ומוסרים את הסמכות לוועדה המדינית'.⁵¹ ההצעה שהתקבלה היתה זו של חזן, שביטאה היטב את הבלבול ששרר במפ"ם לכל אורך המשא ומתן. כיוון שמועד האולטימטום של בן-גוריון פג – משמעות הצעתו של חזן היתה שמפ"ם לא הצטרפה לקואליציה.

35 שנה אחרי הוויכוח בוועדה הפוליטית, שב ההד הרחוק של האירוע ועלה בחילופי מכתבים בין חזן לישראל רינג, מפעילי השומר-הצעיר. חזן הצביע על ההסכם הקואליציוני שהשאיר את מפ"ם מחוץ לממשלה כעל סיבת הסיבות למצבה של החברה הישראלית. הוא האשים את בן-גוריון בכך שמלכתחילה לא רצה במפ"ם ונעל בפניה את הדלת לממשלה. הרבה שנים לאחר ההערצה ולאחר השנאה, הרשה לעצמו

49. ישיבת הוועדה הפוליטית של מפ"ם, 1.3.1949, שם.

50. דברי יערי במועצת מפ"ם בפתח-תקווה, 3.3.1949, אש"צ; וראה דברי " חזן, על המשמר, 22.1.1954.

51. ישיבת הוועדה הפוליטית של מפ"ם, 2.3.1949, אש"צ.

מפא"י, מפ"ם והקמת ממשלת ישראל הראשונה

רינג להעיר למנהיגו שמפ"ם נהגה אז מתוך שיקולים לא רלוונטיים, שגברו על ההיגיון הפוליטי. היה בידה להכריע אחרת, אולם היא היתה לכודה בשבי גאוותה.⁵² התמונה העולה מן הפרוטוקולים מאששת חלקית את טענת רינג. בן-גוריון ומפא"י מצד אחד, ומפ"ם על שני חלקיה העקריים מצד שני, ביקשו להקים ממשלת קואליציה שבמרכזה 'רוב פועלי'. אולם, שבויים בעברם, כל דיון בנושא זה גלש עד מהרה לחשבון המר שהצטבר במהלך המחלוקות שביניהם, ובמיוחד פרשת פירוק הפלמ"ח.⁵³ גם כאשר כוונת הצדדים מלכתחילה היתה לקיים דיון ענייני, הדיון נסחף להקנטות שהפכו לעלבונות הדדיים, והפגישה הפכה להתנגשות מילולית. בסיומם היה זה בן-גוריון שביקש לחזור ולקיים פגישה נוספת למחרת. גם הוועדה הפוליטית של מפ"ם הנחתה את נציגיה בכיוון חיובי. הנציגים, בן-אהרון וריפתין, ביקשו גם הם למצות את המשותף ולהגיע להסכם, אבל שוב ושוב גבר זכרונם על הגיונם. כאשר בן-גוריון החליט להפעיל את שיטת המשבר הוא הניח שבכך ייפרץ מעגל הקסמים של השיחות העקרות. הוא הימר שברגע ההכרעה תתגבר מפ"ם על העלבון, תבלע את גאוותה ותצטרף להסכם עם הדתיים. מנהיגי מפ"ם הימרו שבן-גוריון נקט מהלך טקטי ושבסופו של דבר הוא לא יעז להקים ממשלה בלעדיהם, ומכל מקום ממשלה כזו תהיה קצרת ימים.⁵⁴

אולם ההימור לא עלה יפה. המשבר שיצר בן-גוריון, ובמיוחד מה שנתפס כהעדפת הדתיים על פני תנועת העבודה, זרה מלח על פצעי העלבון של מפ"ם, שטרם הגלדו. הדוברים בישיבת אחר-הצהריים והערב של הוועדה הפוליטית הביעו את תסכולם העמוק. הם האשימו את בן-גוריון שהוליך אותם שולל ושמלכתחילה עשה הכל כדי לא לצרפם. אשמה זו הופנמה במפ"ם ומצאה את דרכה להיסטוריוגרפיה.⁵⁵ העלבון שהפך לזעם עם הצגת הממשלה בפני הכנסת שם לאל את נסיונו של בן-גוריון להשאיר פתח כניסה באמצעות התיקים שנותרו פנויים. מפ"ם הכריזה על עצמה כעל אופוזיציה לוחמת.

דחיקתה של מפ"ם אל מחוץ לממשלת ישראל הראשונה חוללה במפלגה משבר עמוק. הסתמנה בה חלוקה לקבוצות העתידות להוביל אותה ממשבר למשבר עד לפילוגה ב-1954. המגעים עם מפא"י אמנם נמשכו, ובמהלך השנה הראשונה

52. מכתב חזן לרינג מיום 8.1.1984; מכתב רינג לחזן, 26.1.1984, אש"צ 6.30.95 (3).
53. אפילו בפגישה הדרמטית בצהרי היום האחרון למשא ומתן ריפתין פתח בדרישה לחידוש הפלמ"ח. הוועדה הפוליטית של מפ"ם, 2.3.1949, אש"צ.
54. ראה א' צור, בתוך: א' מרגלית (עורך), השמאל המאוחד, עמ' 74 ואילך; מ' צ'יז'יק, יחסו של השומר-הצעיר לקומוניזם ולברית המועצות, תל-אביב 1991, עמ' 242. גם במפא"י סברו שבן-גוריון פתח במשבר כמהלך טקטי ושתוך ימים אחדים מפ"ם תצטרף לממשלה. על כך מאמר מערכת, דבר, 4.3.1949.
55. מ' יערי, 15.7.1975, תיעוד בעל-פה, אב"ג; צ'יז'יק, שם, עמ' 241; מ' בנטוב, ימים מספרים, תל-אביב 1984, עמ' 115; דברי בן-אהרון בראיון 17.6.1993. ראוי לציין שבישיבת הוועדה הפוליטית ביום ההכרעה קבע בן-אהרון, שניהל את המשא ומתן, כי בן-גוריון רוצה בצירוף מפ"ם, ישיבת הוועדה הפוליטית של מפ"ם, 2.3.1949, אש"צ.

לפעילותה באופוזיציה נערכו עוד שני סבבי שיחות בדבר צירופה לקואליציה, אולם בינתיים התחזק במפלגה הלך הרוח של ההתנגדות לממשלה, לתפקודה ובעיקר למגמותיה המדיניות והחברתיות. בתוך המפלגה פנימה הועלתה תביעה להבליט את הממד המהפכני-בולשוויקי של האידיאולוגיה, ואכן מעתה ואילך הושם הדגש על רדיקליזם מעמדי, תוך הבלטת הקיטוב שבין דרכה של מפא"י בממשלה לעמדת מפ"ם באופוזיציה. אין זה מקרה ששבוע לאחר הקמת הממשלה הכריז יעקב חזן מעל במת הכנסת על ברית-המועצות כעל 'מולדת שנייה'.⁵⁶

* * *

שורשי הקיטוב בין מפא"י למפ"ם אינם נעוצים במחלוקת אידיאולוגית עמוקה אלא במסורות הקבוצתיות של תנועת הפועלים בארץ. היה ביניהן מכה משותף עמוק של אתוס חלוצי ושל תמונת עתיד; הוא לא הוביל לאיחוד בשל סגנון, מסורות ודגשים שונים. המסגרת היישובית העניקה יתרון לקיומן של קבוצות-משנה, שבהן טופחו סמלי ייחוד קבוצתי תוך תחרות בין הקבוצות על משאבים ועל 'תדמית ההגשמה'.⁵⁷ תחרות זו יצרה מתח דיאלקטי בין הקבוצות והעניקה אוטונומיה פונקציונלית לעצם קיומה של קבוצת-המשנה, תוך שלילת דרכה של קבוצת-המשנה האחרת. מערכת יחסים טעונה זו עברה מהיישוב למדינה ובאה לידי ביטוי במשא ומתן להקמת הממשלה הראשונה. וכך קרה שסוציאליסטים, אנשי ההתיישבות ממפא"י, מצאו שפה משותפת נוחה יותר עם הדתיים מאשר עם חבריהם לרעיון ולדרך החיים ממפ"ם. שנה לאחר הקמת הממשלה הראשונה הודה אחד מראשי מפ"ם שהמשא ומתן לא היה אלא התנצחות חסרת אחריות, מסוג המריבות בתוך המשפחה, שאין מרות מהן.⁵⁸

כשלון המשא ומתן עורר דינמיקה פנימית מואצת בשתי המפלגות. היהב שהשליך חזן על ברית-המועצות כ'מולדת שנייה' היה תגובה של חוסר אונים, שהפכה עד מהרה להתרסה של תנועה המבקשת להציע אלטרנטיבה רב-תחומית לשלטון הקיים. הרדיקליזציה ביחס ל'עולם המחר' לא היתה גורם לכשלון המשא ומתן הקואליציוני; היא היתה אחת מתוצאות הכישלון. עתה התחזק קולם של אלה במפ"ם שהיו מאוכזבים מדרכה של מפא"י. הם עתידים להתארגן בתוך המפלגה כחזית המדגישה את הזיקה לברית-המועצות. לחזית זו חברו ריפתין וסנה, שזכו לתמיכה בכמה מהקיבוצים הצעירים. האיבה למפא"י, שהגיעה עתה לשיא, נכרכה באיבה לדרך החברתית והמדינית של הממשלה החדשה. מפא"י מצדה לא נשארה חייבת. היא הבליסה את תהליכי הדיפרנציאציה כשהיא מצביעה על הזיקה הגוברת של מפ"ם אל ברית-המועצות כסיבה רטרואקטיבית להעדפת הקואליציה השבירה שלה עם הדתיים.

56. נאום חזן ב-10.3.1949, דברי הכנסת, ב, ירושלים 1949, עמ' 125. על הבלטת הקיטוב ראה א' מרגלית, 'האידיאולוגיה החברתית-הכלכלית של מפ"ם 1948-1954', בתוך: א' מרגלית (עורך), השמאל המאוחד, עמ' 200 ואילך.

57. על תדמית ההגשמה ראה: ב' כנרי, לשאת את עמם, תל-אביב 1989, עמ' 20-27.

58. י' בנקובר, מועצת מפ"ם, 5.3.1950, ארכיון יד-טבנקין 3.13(4).

מפא"י, מפ"ם והקמת ממשלת ישראל הראשונה

ישראל גלילי ראה נכוחה כאשר הזהיר את חבריו במפ"ם ש'למפא"י יש מדיניות ברורה להביא אותנו לאיזולציה בציבור דרך הצמדתנו למק"י.⁵⁹ אכן, מסלול ההקצנה שמאלה הוביל עד מהרה את מפ"ם לקונפליקט פנימי ולסדרה של פילוגים, שגרמו להתפוררותה.

גם במפא"י הותיר כשלון המשא ומתן עקבות. בספר שהוא מעין אוטוביוגרפיה של 'מתבונן משתתף-חוקר' כתב דן הורוביץ שהשותפות עם הדתיים, תוך ויתור על מפ"ם, גרמה לכך שבמקום האתוס החלוצי העתיקה מפא"י את הדגש לסמלים לאומיים שעיקרם קיומה של המדינה ומעמד השלטון הממלכתי. כדי להבטיח את שלטונה היא היתה למפלגה פרגמטית שטיפחה קונפורמיות חברתית. החלום על בניית חברה מופת הפך לזיכרון מתרחק.⁶⁰

59. י' גלילי בוועדה הפוליטית של מפ"ם, 14.7.1949, אש"צ.

60. ד' הורוביץ, תכלת ואבק, ירושלים 1993, עמ' 50-60.